

О УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА

Основне карактеристике света, према философским разматрањима Берклијевог времена, биле би те које носе обележје стварних предмета, њиховог места, облика, величине, покрета, тежине, док би друге црте тог истог света биле топлота, хладноћа, боје, звуци, мириси, које би и налазиле своје објашњење међу поменутиим првим особинама предмета, тежине облика величине итд. Ако нико не би постојао у свету да све ово опажа онда би остале у постојању те прве његове особине, тежина, облик, величина предмета, постојале би и за себе саме, а док особине као што су боје звуци, топлота итд. не би постојале, јер постоје само у смислу опажања од другог.

Све је ово нашло и овој израз у философији Џона Лока, као што смо већ то наговорили, у његовој анализи односа примарних и секундарних квалитета. Примарне квалитете: облик, тежину, величину, покрет, опажамо посредством идеја које стичемо о њима, тако да се оне појављују као посредници или као копије ствари, а док се секундарне идеје топлоте, боје, мириса, звука, које зависе од примарних квалитета, као идеје не одговарају у потпуности стварности, већ су релативне и зависе од онога ко их опажа. Боје се не виде, на пример, у мраку, топло и хладно зависе од расположења или општег стања тога ко их опажа, бол или задовољство могу само постојати у ономе ко их доживљава. Из свега овога извлачи се закључак да постојање јесте једна ствар а опажање друга.

На ово и овакво резонување Беркли је снажно узреаговао. Прва и основна грешка оваквог схватања или тумачења света, тумачење које свесно или несвесно гравитира материјализму, како је то налазио Беркли, састоји се у томе што се свет на свој начин према оваквим погледима, дуплира, на једној страни имамо свет идеја а на другој свет претпостављених спољних ствари. Лок, на пример, изјављује да ми запажамо идеје о стварима, али не и саме ствари шта су оне по себи, с обзиром да идеје у неким случајевима верно престављају ствари а у неким не.

Задатак који себи поставља Беркли састојао би се онда у томе да с једне стране укаже колико је скептицизам несагласан са здравим разумом, и с друге стране да докаже егзистенцију Божију, као и бесмртност душе, опет у сагласности са здравим разумом. У сукобу са материјализмом, у којем је откривао имплицитан или отворен атеизам, Беркл жели да нам открије све оне принципе који уносе сумњу и неизвесност у сазнање природе, а с друге стране да нам открије све оне принципе који су стварни основ нашег сазнања, напор кој је по њему представљао рад самог здравог разума. Он тражи и од нас тај напор ради доследнијег разумевања света природе и човека. Опомиње нас у том смислу, у уводу у своје дело о принципима људског сазнања, „да философија и није ништа друго до студија мудрости и истине и да они који су довољно уложили времена и напора на овом пољу треба да уживају већи мир ума и јасноћу сазнања а мање да буду узнемиравани сумњама чији је завршетак

пад у „жалосни скептицизам“¹⁾ Јер у том дуплираном“ свету, према изјавама самих тих философа, који га као таквог и приказују, ми не знамо како предмети стоје, шта су они, већ их знамо према идејама, према сликама, а то је већ другостепено сазнање. Реагујући на ово Локово гледиште Беркли изјављује да уколико не опажамо материјалне ствари директно, већ посредством идеја, у том случају не знамо да ли идеје одговарају материјалним стварима јер нисмо у могућности да упоређујемо наше идеје са стварима које оне претпостављено представљају. Где је стварна веза међу њима? Овде је корен скептицизму.²⁾

Морамо веровати међутим, каже Беркли, да се Бог далеко благонаклоније опходи према синовима људи него „да им усађује јаку жељу за сазнањем а које опет поставља далеко изнад могућности њиховог достигнућа“. Склон сам да верујем, подвлачи Беркли, да за тешкоће философа, тешкоће које су блокирале пут сазнању, одговорни смо ми сами — „јер прво подижемо прашину а онда се жалимо да не можемо да видимо“³⁾ Да би нас спасао од сумње и скептицизма, да би нам помогао да дођемо до што јасније мисли, да би нам показао да Бог није измакао истину толико испред нас да је не можемо досећи, Беркли, као што видимо, са овим првим уводним речима опомиње нас на напор мисли да бисмо дошли до што чистијег сазнања. Имамо своју вољу и одговорни смо за то. Најбољи пример пружио нам је он сам кроз свој лични рад да ослободи људски прогрес извесних заблуда.

Прашина коју дижемо и због које не можемо јасно да видимо, као ни питања која постављамо, долазе нам на првом месту због злоупотребе језика. Овде су философи у посебној опасности, не само, слично обичним људима, да погрешно користе свој језик и да погрешно разумеју језик других, већ њихов је реокир у томе што могу да гаје и погрешне теорије о језику. Беркли напомиње случај са Локом. „У следовању истини морамо посебно да будемо обазриви да нисмо заведени терминима, речима, које добро не разумемо. Ту је главна поента. Скоро сви философи изјављују ову обазривост, али само мали број је следује“⁴⁾

„Мој је задатак“, продужава Беркли, „да откријем оне принципе који су унели ту сумњу и неизвесност, апсурдност и контрадикције, што је навело мудре људе да закључују да је наша игноранција неизлечива“. Због тога је на првом месту потребно да се осврнемо на „природу и злоупотребу језика“. Прва се грешка састоји у томе што се верује да наш „ум има снагу да формира апстрактне идеје или појмове о стварима“. Знамо да квалитети или облици ствари никад не постоје издвојени, сами за себе, од свих других, већ су измешани, тако рећи спојени су заједно, неколико у истом објекту“. Верује се при томе да је наш ум у могућности да разматра сваки од ових квалитета посебно, апстрахован од оних других са којима је био спојен. На пример опазили смо видом објект који има своје простирање, боју као и кретање. Ум, онда, ову сложену идеју раставља на њене саставне делове, апстрахујући или издвајајући јући њено простирање без боје, или кретање без простирања и боје.⁵⁾ Тако су научници почели да користе опште или апстрактне термине као да они изражавају стварне предмете, нарочито материјалну супстанцију као нешто што

1) G. Berkeley, *The Principles of Human Knowledge*, London 1969, 45

2) *Ibid.*, 73, 108

3) *Ibid.*, 46

4) J. Berkeley, *De Motu, The Works of George Berkeley*, Vol. IV, London 1951, 31

5) G. Berkeley, *The Principles...* *op. cit.* 46—48

постоји испод свега у природи; али то је нешто што чулима заиста, потврђује Беркли, не можемо да опазимо.

Није могуће замислити идеју кретања без тела које се креће или идеју простирања која није ни линија, ни површина, ни велика ни мала, ни црна ни бела или црвена. Због тога морамо мислити о значењу или смислу речи пре него их употребљавамо. Јер коришћење речи наговештава опште идеје, употребљавајући језик у могућности смо да апстрахујемо или генерализујемо своје идеје. На пример, посматрајући Петра Јакова и Јована у много чему налазимо сличност међу њима, то што је особено за сваког од њих. Тако долазимо до опште идеје о човеку. Међутим, да ли могу да мислим о човеку, да имамо једну одређену идеју о њему, а да не мислим на овог или оног човека, те и такве боје, тог и таквог узраста итд. Беркли овде цитира Лока: „Пошто све ствари постоје само као посебне како онда долазимо до општих термина или речи”. Локов одговор: „Речи постају опште када их учинимо знацима општих идеја”. Беркли на ово одговара да реч заиста постаје општа када смо је учинили знаком, али не само једне апстрактне опште идеје, већ знаком неколико посебних идеја, тако да означава „индиферентно” нашем уму ма коју врсту ствари сличних једна другој, при чему не сме да наговештава мојој мисли идеју кретања без тела или простирања, без одређене линије, површине, велике или мале, беле, црне, црвене итд.⁶⁾

Опште концепције не постоје ни у чијем уму. Речи означавају само поједине црте ствари. Ми можемо да задржимо опште идеје, али ова општост није апстрактност. Када интроспекцијом посматрамо наше мисли лако откривамо да свака идеја која се појављује у уму јесте дефинитивна, одређена и конкретна. Ми не можемо да схватимо линију која није ни крива ни права... Опште идеје нису ништа друго до посебне идеје везане извесним именом које им даје један шири значај. Ове посебне идеје су везане, свака од њих подсећа на другу, и тако можемо да објаснимо опште термине или речи које се заиста односе на ове асоцијације, без разарања посебних идеја.

„Ја апсолутно не поричем”, каже Беркли, „постојање општих идеја, већ само постојање апстрактних општих идеја”. Једна идеја или њена одговарајућа реч размотрена сама за себе, увек је нешто посебно, а постаје општа када је учинимо да представља све друге посебне идеје исте врсте.⁷⁾ Потпуно се слажем продужава Беркли, да је целокупно наше сазнање сазнање универзалних појмова, али „универзалних” у смислу да се не састоје у апсолутној природи или концепцији ма чега, већ само у односу који имају према посебним стварима означеним или репрезентованим универзалношћу⁸⁾. На пример могу да имам појам универзалне идеје троугла, али то не сме да буде схваћено да могу да формирам идеју о троуглу који није равнострани разностран, нити равнокрак, већ да имамо на уму један од ових или на пример све правоугаоне троуглове и у том смислу универзалне”, Исто тако, изјављује Беркли даље, моје распознавање објекта обојених извесном бојом не захтева однос према некој апстрактној идеји која би била образац за ту боју, већ знам да је извештан број објеката обојен том бојом и треба да приметим да је нови објекат сличан њима, при чему онда може да буде речи о општем појму нечега.

Беркли нас опомиње такође на онај огроман труд и рад који је уложен кроз векове ради унапређења наука, или да упркос тога један велики део

6) Ibid., 52

7) Ibid., 51

8) Ibid., 55

тих наука остаје у потпуном мраку и неизвесности уз дискусије којим нема краја. Разлог за ово су „погрешни принципи” међу којима је толико раширен принцип „апстрактних општих идеја”. Извор овом преовлађујућем принципу јесте, изгледа ми, каже Беркли, језик⁹⁾ Јер тежњом да свака ствар има своју одговарајућу реч прешло се на то да и апстрахован појам има и своју, који је опет означен често именом једне посебне ствари или општим појмом једне врсте у чему је извор вербалним грешкама. На пример, апстрактни појмови, као што су, материја, сила, суштина, кретање, апсолутни простор или апсолутно време, то су све појмови у употреби који спречавају развој науке. Јер, реч која стварно има неко значење може да буде само она која се односи на људско искуство. Апстрактни појмови то нису. Најједноставније ствари у свету, оне са којима смо најинтимније упознати и које савршено познајемо, када су размотрене на апстрактан начин, појављују се чудно тешке за схватање или несхватљиве уопште¹⁰⁾.

Међутим, поред тога што је највећи део нашег сазнања збркан и помрачен погрешном употребом речи, ипак њихово одлагање а задржавање апстрактних идеја не може се замислити, јер се речи показују као ванредно корисне стечене радом људи кроз векове. „Због тога се и поставља као први задатак да очистимо прве принципе наше сазнања од обмана и заблуда речи”¹¹⁾. Суштина се речи састоји у њиховој употреби, у контексту у којем се употребљавају. На пример, када је реч о простору и кретању тела у њему, управо о отпору већем или мањем на које наилази, можемо да говоримо о мање или више чистом простору. „Тако када говоримо о чистом или празном простору не претпоставља се да реч „простор” означава идеју различиту или могуће схватљиву без тела и кретања”. Јер смо заиста сколни да верујемо да свака самостална именица означава идеју која може да буде извојена од ових осталих, нешто што условљава безбројне грешке¹²⁾

Нисмо често упознати са значењем речи које употребљавамо, на пример, речи као што су — реалан, простирање, егзистенција, сила, материја, линије, безграничност, тачка, и много више других, подвлачи Беркли, које су често у нашим устима иако су веома или мало јасне нашем разумевању.¹³⁾ Треба да размислимо о овим речима пре него што их употребимо. Нису то уствари саме речи које условљавају наше грешке при изражавању, већ пре наше неразумишљање приликом њихове употребе. Желим, каже Беркли, да људи мисле пре него што говоре и да среде значење њихових речи.¹⁴⁾ На пример, не одбацујем реч „егзистенција”, једино што објављујем само значење ове речи толико колико ја могу да схватим.¹⁵⁾ Даље, на пример, **човек је слободан**, нема тешкоће у овој пропозицији, ако само разумемо значај речи „слободан”.¹⁶⁾

Обично се сматра да нам језик углавном служи за комуницирање или саспштавање мисли означене речима, међутим, језик има и друге циљеве, на пример, да нас подстиче на акцију или да нас спречава од ње, да подстиче осећања, осећање љубави, мржње, страха, итд.¹⁷⁾ Исто тако, често, у реченици имамо речи које не означавају ништа, односно само су везе и не могу се разумети без односа са другим речима. Слично као што алгебарски знаци не

9) Ibid., 57

10) Ibid., 60—61

11) Ibid., 60—61

12) Ibid., 123

13) G. Berkeley, *The Philosophical Commentaries*, London 1944, 187

14) Ibid., 195

15) Ibid., 211

16) Ibid., 221

17) G. Berkeley, *The Principles...* op. cit. 59

означавају увек количине, тако и речи не означавају идеје. Имамо доста речи које се не односе на телесне ствари, на пример, термини као што су правда, простор, функција итд.

Ове речи потпуно извлаче своје значење из саме њихове употребе. Могу да се уче указивањем на одговарајуће или неодговарајуће прилике њихове употребе и без икаквог директног или индиректног указивања на објекте неке посебне врсте.¹⁸⁾ Управо смисао једне речи не садржи се само у једној идеји или објекту означеном том речју. Реч може да буде општа и да се односи на више сличних идеја или објеката.

Према томе заиста разумевање једне речи садржи се у њеној употреби, јер рекли смо да не мора да буде увек везана за неку идеју, може да означава односе или везе. Исто тако, подвлачи Беркли, не постоји уопште нека снажна веза између идеја и језика, јер речи су само знаци али не и ознаке чврсто везане за једну ствар, већ пре их наговештавају у једном комплексном току мисли, задржавајући извесну одређеност али у исто време и извесну гипкост. Није важан језик сам по себи већ шта се комуницира преко њега. Колики раскорак може да буде између речи и њихове употребе видимо и из самог Берклијевог примера када изражава жељу да „његове речи буду заиста садржај мисли онога ко их слуша“ или када каже да се он увек труди да постиже исти ток мисли када чита речи као и када их је написао.¹⁹⁾

Математика је језик, налазимо и то модерно мишљење код Берклија. У оквиру својих гледишта он тврди да су и бројеви ништа друго до творевина нашег ума, баш као и језик, договор људи, али који такође лако прелазе у апстракције. Он се са оваквим ставом супротставља рационалистима а на првом месту Декарту. Број је толико видљиво релативан и зависан од ума, напомиње Беркли, да је заиста немогуће приписати му икакву апсолутну егзистенцију. Једно исто простирање може да буде мерено са један, три или тридесет и шест метара, али и стопа и сантиметара и њима изражено. Аритметика је једном речју језик у којем бројеви од нуле до девет играју улогу аналогно заменицама или речима у свакодневном говору. Беркли сматра за непотребно, и шта више опасно, што су математичари у искушењу да мисле о бројевима као о нечему што има своју „чисту интелектуалну природу“, са чим су у могућности да испитују моћне тајне не-емпиријске свтарности са циљем да објасне ствари природе, одлазећи тако у апстракције, уместо да се подчине пракси ради добробити живота.²⁰⁾

Међутим, поставља се један необично важан проблем код Берклија, а у вези је и са питањем језика. Ради се о томе да ли два лица која опажају једну исту ствар имају у том времену посматрања у свом уму једну и исту ствар или идеју. Јер, према Берклију, свака варијанта опажања јесте нова врста или нова индивидуалност“.

Морамо да овом питању, на које ћемо се још осврнути, приђемо са извесне удаљености, ако тако можемо да се изразимо.

Четвртаста кула у даљини може нам изгледати округла, весло у води искривљено. Грешка овде није у погледу идеја које се опажају каже Беркли, већ у закључивању на основу садашњих опажања. У праву смо када видимо у води сломљено весло, како нам изгледа у том моменту, али грешимо ако закључујемо да ће оно бити сломљено и када га извадимо из воде. Грешка

18) G. Berkeley, *Alciphron or the Minute Philosopher*, *The Works...* op. cit.

19) G. Berkeley, *The Principles...* op. cit 63

20) *Ibid.* Ко, 70, 125

се састоји у томе што верујемо да оно што опажамо сада да ћемо то исто опажати и у другим околностима²¹ Ово је питање реалности и појаве, шта је стварно а шта појава? Беркли, као што смо видели, то питање решава што сматра да се ствари опажају у датим околностима такве какве јесу и да разлика између појаве и реалности не постоји. Јер, уствари, не постоје на једној страни чулно опажљиве ствари а на другој стварне ствари. Постоје само реалне ствари, те које су опажене нашим чулима, оне су јаке, срећене, и у нама су без наше воље. Наш је дух такође активан и од ових срећених идеја сада изводи закључке. Имамо више врста идеја, о томе ће бити тек доцније речи, Беркли налази да их имамо три врсте. Ако стотину људи види једно исто дрвеће или цвеће, утицај ових ствари неће бити исти, али ће бити сличан.

Према Берклијевим принципима никада двоје не могу видети исту ствар. Беркли ипак опет напомиње да различите личности могу опажати исту ствар или иста ствар или идеја може постојати у различитом уму. Овде је у питању употреба речи „исти” коју људи прихватају да изразе једно исто стање где не постоји разлика између опажања. Кажемо „Неколико људи је видело исту ствар”; али када ова реч „исти” дође у својину филозофа који претендују ка апстрактном појму идентитета онда није могуће да различите личности виде исту ствар. Јер је апстрахована од низа ствари — у питању је онда која се ствар посматра. Претпоставимо групу људи који не говоре ни један језик, они ће се сложити у њиховим опажањима, али када га науче и почну да дају своје извештаје они ће се разликовати. Људи могу дискутовати у погледу идентитета и различитости, без стварне разлике у њиховој мисли или мишљењу. Иста је ствар када је у питању и материја, да ли постоји или не, јер и материјалисти признају да оно што опажамо нашим чулима јесу наше идеје.²²⁾

Исто тако, Беркли каже, да ми не видимо исте објекте које и осећамо у смислу асоцијација са другим чулима. Он се више пута осврће на пример микроскопа кроз који видимо нешто од једног објекта што раније голим оком нисмо видели, због тога изјављује да су то две ствари у запажању, две реалности, бар што се тиче наших чула. „Свака варијанта опажања јесте нова врста или нова индивидуалност”. Безбројна би нам била потребна имена за све те варијанте, што би довело језик до хаоса. Због тога људи комбинују заједно више идеја опажених различитим чулима или истим чулом у различитим временима или у различитим околностима, дајући им исто име. Посматрам кроз микроскоп-није при томе у питању то што сада видим јасније једну ствар коју сам већ раније опазио овојим голим оком, јер објект који опажа под увећивајућим стаклом сада је нешто друго од претходног. У оба случаја мој је циљ само да сазнам које су то идеје које су везане заједно и уколико човек више зна о овим везама идеја уколико може да се каже за њега да познаје боље природу и ствари у њој.”²³⁾

Акцент је овде као што видимо на питању односа међу стварима, као задатак нашег сазнања, а не о појединачним стварима, које иако постоје као посебности ипак су у вези једна с другом, у целинама су о којима можемо да имамо неапстраховане опште појмове сазнања. При чему морамо да имамо на уму, каже даље Беркли, да идеје које опажамо јесу стварне ствари а нису копије или слике својих претпостављених оригинала. Јер уколико би биле

21) J. Berkeley, *Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, (Iz izdanja *The Principles of Human Knowledge*), op. cit. 229

22) *Ibid.*, 240

23) *Ibid.*, 238

утолико не бисмо имали стварно или реално сазнање о природи. Уколико би према томе сматрали да су наше идеје слике или копије оригинала, а не ствари сами ти оригинали, онда би знали о томе колико наше идеје стварно личе на њих или их представљају или да ли их представљају уопште.²⁴⁾ Овде несумњиво долази до снажног израза онај његов, истина веома имплицитан, принцип „сједињености али и нераздељености“ свих ствари у природи.

Уколико пак можемо да говоримо о нашим идејама као копијама Божијих идеја рекли би смо да су те Божије идеје само предходне мисли Божије у свемогућности и вечности његове мисли које „оилазе“ у време према Његовом нахођењу, нешто што остаје непознато човеку.

Због тога што не постоје спољне ствари изван ума то онда „свака варијанта опажања једног и истог на изглед предмета, било од два или више лица или од једног истог лица у различитим тренуцима или из различитих положаја, увек је „као нова врста или нова индивидуалност“, јесте ипак и нова идеја или увек друга идеја. Оне могу да буду веома сличне као што и јесу, јер то се дешава захваљујући Богу који је извор једних и истих идеја или људских опажања. Идеје односно ствари које час опадам а час не, не значи да се оне уништавају и поново рађају, јер постоји њихов континуитет у мисли Божијој, према томе оне су изван нашег ума. О свему овоме биће још речи у овој студији.

У току свих наших философских напора, захтева Беркли, треба да се трудимо да између нас и опажања „одстранимо ту завесу речи“. Јер речи наглашава Беркли, имају склоност да се „каприциозно намећу у разумевању“, због чега када „разматрам идеје морам се трудити да их што чистије и слободније уносим у своју мисао, одстрањујући од њих колико је то могуће сва она имена која су толико дуго везана за њих. Ова обазривост мора нарочито да се односи на нашу склоност ка апстраховању“. Речи, међутим, продужава Беркли, морају да се односе на то што доживљавамо у искуству, јер језик којим говоримо о физичком свету директно изражава оно што видимо, чујемо или осећамо. Речи морају да се односе према појединим сликама или идејама које добијамо кроз опажање. С друге стране, видели смо, не смемо да претпостављамо да свака реч коју користимо да означава неку посебну идеју. Али у истом смислу морамо бити обазриви у употреби тих „голих“ или „чистих“ речи, односно речи које означавају само једну ствар или идеју. Беркли указује и на то да нису све речи које користимо осмишљене зато што их користимо, каткад су читаве философије засноване на псевдо-појмовима и због тога су без значења.

Исто тако напомиње Беркли, „сваки онај ко зна да не постоји ништа друго до појединачне идеје неће себе мучити узалуд у истраживању и поимању апстрактних идеја припојених неком имену“. Уколико би дозволили да апстрактне идеје посредују између речи и идеја, односно ствари, тада не само да долази до уништења речи већ се удаљавамо од непосредног опажања ствари што омета коначно и напредак науке. Тако запажамо, према томе, ову Берклијеву борбу око речи, њиховог значења или корисности, он им признаје стварну улогу у нашем животу, али је оклон да их пориче, јер кроз нашу употребу речи оклони смо апстраховању.

Према Берклију највећи део нашег сазнања помрачен је рђавом употребом речи. Сам се Беркли, као што видимо, бори са овим питањем, питањем да-

24) Ibid., 239

ли је језик више допринео или сметао напретку наука. Ми само треба да „смакнемо завесу речи и да угледамо најдивније дрво сазнања чији је плод изврсан и на домаку нам је руке”²⁵⁾

Запажамо колики напор Беркли чини у решавању нама данас толико блиског питања „анализе смисла речи”, логички однос између речи у нашем природном језику”, „шта речи значе”, како се односе према свету итд. У том погледу Беркли је веома јасан. Он жели да сачува природни језик, где је то могуће, у том смислу каже да „жели да мисли са учењацима а када говори као да говори са простим људима”, затим и то „да наш обичан језик не би требало да прими икакве повреде кроз усвајање његових ставова”²⁶⁾. Беркли нам указује, на пример, на овај свој став: Грубо је рећи ми једемо, пијемо или се одевамо идејама, али овде **реч идеја** не употребљавамо у обичајеном смислу речи. Заиста, продужава, свака реч која се разликује од уобичајене употребе у језику изгледа груба и омешна, али ово се не односи на истину пропозиције, које другим речима не значи ништа друго до „ми се хранимо и одевамо оним стварима које опажамо непосредно нашим чулима. „Ако се пак слажете са мном да ми једемо и пијемо или се облачимо непосредно опаженим објектима који не могу постојати ако нису опажени или су изван ума, ја ћу се радо сложити да је пријатније према обичају назвати их стварима него идејама”²⁷⁾, Овде заиста видимо сву борбу Берклија са изразима, односно са задатком да изложи овоју философију на најбоље и најјасније могућ начин.

Беркли је ставио себи у задатак да укаже на „нематеријалност света”, појам који проистиче из библијског реализма стварања света “из ничега”. Отуда огроман његов напор да дође до речи са којим би био у могућности да тај задатак испуни. У том смислу он хоће и да нам објасни шта сама реч материја значи или реч егзистенција, супстанција, итд. Непознавање смисла речи, њиховог значења, њихова употреба у „замагљености” условљава незнање и конфузију. Штети научницима и теолозима, математичарима и правницима, свима. Ја речи не одбацујем, каже Беркли, само не могу да усвојим њихов философски смисао који им се даје. Желим само да укажем на смисао ових речи толико колико их ја могу да схватим. На пример, **материја** као замисао јесте апстрактан појам. Велико је то зло, подвлачи Беркли, приписивати апстрактним идејама, које су несензибилне ствари, сензибилне квалитете. Јер, на пример, баш овај појам о материји „главни је узрок прешкама и тешкоћама у свим наукама и условљава корен скептицизму и ирелигиозности”, а сâм као појам за науку је непотребан. Беркли је већ осетио у свом времену да са све већим напретком природних наука све се више губимо у замршеним апстракцијама и нејасноћама; због тога је задатак философије да се од тога ослободимо. Јер је наша и психолошка и физичка реалност стварна по својој природи, реална ако тако можемо да се изразимо, онда сметње сазнању те реалности јесу апстракције речи, а на првом месту ту је **реч материја**. Према томе ако одбацимо појам **материја** из нашег начина мишљења, јер је чисто апстрактна реч, онда више нећемо западати у скептицизам или атеизам. Морамо према томе поћи другим путем — путем сазнања да је целокупно наше стварно сазнање сазнање идеја које су стварне ствари а означавамо их речима, тако да све значајне речи, али ипак не све, означавају идеје, што је ствар нашег договора. Али поред овог језика, језика који је ствар на-

25) G. Berkeley, The Principle... op. cit. 61—63

26) Ibid., 89

27) Ibid., 82

шег договора, имамо и тај други, универзални језик природе, који нам Бог говори, то је језик чулних појава, а који нам говори о присутности Божјој у свету. Језик који је исти у сваком делу света. Вера коју примамо кроз тај језик делује на људе и њихове активности. Део те њихове активности јесу и речи које употребљавају. Те речи рекли смо не означавају увек идеје, ствари, јер могу да изражавају и практична правила за нашу делатност. У основи људског сазнања имамо радне принципе који не могу да буду сведени на наше идеје. На пример, такве су речи „сила” и „благодат, речи које означавају више радне принципе а не идеје. У том смислу онда наука и религија су на истом темељу. Јер значење ових речи не може потпуно да буде изложено у нашим идејама чула или имагинације. Издвојене, апстраховане, од својих основа не значе ништа.

Од наше вере у ову присутност Божију у свету зависе и многобројне наше речи, односно смисао наших речи које употребљавамо. Јер смо рекли већ да речи не морају да увек означавају наговештене идеје.

Погрешно је схватање, подвлачи Беркли, да су речи само знаци који означавају идеје, управо да уколико означавају идеје значајне су, а иначе нису. Да ли неко говори бесмислице, треба само да знамо идеје које његове речи наговештавају. И ово може да буде погрешно, сматра Беркли. Исто као и то, да онај ко јасно не опажа идеје означене терминима или речима не може имати сазнање о стварима или идејама. „Најкраћи пут да се скрати један диспут јесте разголитити једну доктрину од њених речи и испитати која идеја је испод тих речи и да ли икаква постоји.” Ово исто правило важи и за религију. Узмимо, кажу овакви тумачи језика, за пример реч **благодат**. Једна важна реч Новог Завета. Каже се да људи говоре кроз благодат, да верују кроз благодат, да је то дар Божији итд. Каква јасна или одређена идеја је означена речју **благодат**? Лако је разумем ако је схватим као лепоту или дар, али када она треба да значи активан или виталан принцип који треба да управља људима, ја је потпуно не разумем. За мене, изјављује овакав тумач, нема у њој ништа сем празног имена. Слично је, може да се изјави даље, и са другим поставкама вере. Јер док је идеја какве телесне онаге јасна и схватљива, дотле идеја **благодати**, на пример, ствар потпуно нетелесна то није.²⁸⁾ На овај приговор, који наводи Беркли, он као хришћанин одговара да се заиста сви слажемо да су речи знаци и да није неприкладна ако би смо испитивали друге знаке да бисмо сазнали то што наговештавају речи. Жетони који се употребљавају у коцкању су само знаци за новац а нису новац. У нашој моћи је да заменимо идеје за знаке у приликама када је то могуће. Има случајева да увек не морају да означавају наговештене идеје, а могу да утичу на наше владање стварајући у нама извесна осећања и диспозиције.²⁹⁾ Један делатељ, активан ум, не може да буде идеја или слично нешто идеји. Речи које означавају дух или душу, тај активан принцип, не наговештавају идеје. Пре можемо да кажемо да имамо појам о томе. Због чега речи могу да буду значајне, односно са смислом, и уколико не означавају идеје? Без смисла су уколико су само апстрактне идеје. Свако од нас може да формира идеју силе. Али ако бисмо искључили сваку другу ствар у нашој мисли од ове речи **сила**, шта би од ње остало. Не бисмо имали једну сасвим одређену мисао о њој. Тако и за реч **благодат**, ако је лишимо свих других ствари које наговештава немамо ни о њој јасну идеју. Управо уколико је узмемо као апстрактну реч. Реч **благодат** је ствар наше вере која утиче на нашу мисао и на наш живот, на

28) G. Berkeley, *Alciphron or the Minute Philosopher*, op. cit. Vol. III, 297—290

29) *Ibid.*, 291

нашу делатност, али не можемо имати јасну идеју о њој уколико је одвојимо од наше вере у Бога. Како према томе, можемо прихватити доктрину **силе** а одбити доктрину **благодати**, или на пример, прихватити апстрактну идеју троугла а не прихватити Свету Тројицу.³⁰⁾

Према томе, термини, речи, су знаци, од значаја су и поред тога што не означавају идеје или ствари, када су нам дати да регулишу осећања, вољу, прихватајући при томе пропозиције које садрже ови термини или речи. Због тога човек може да верује у доктрину Тројичне догме уколико налази да је откривена у Светом Писму да су Отац, Син и Дух Свети Бог, и да постоји само један Бог, а да при томе не формира у свом уму апстрактну идеју о **тројичности**, што оставља одговарајући утисак на наш ум, инспиришући љубав, наду, захвалност, послушност и на тај начин постаје живи оперативни принцип утичући на наш живот и делатност. На крају и ученици „малих философа“ не прихватајући ову доктрину зар не говоре са ослонцем на ауторитет својих учитеља да овим светом влада случајност или судбина а да при томе немају јасну идеју шта ове речи значе, мада ове исте речи могу да утичу на њихово владање и понашање.³¹⁾

Вера није некакво узгредно опажање, већ оперативна убеђеност ума. Приговори који се стављају вери нису последица знања већ пре долазе као последица незнања шта у ствари знање значи. Наука и вера се слажу у томе у оба случаја да се тражи сагласност ума. У науци су потребна извесна општа правила или теореме које би руководиле операцијама, али ова правила будући општа, не стичу се разматрањем посебних ствари или идеја, већ посредством знакова, који будући да су универзални, постају непосредни инструменти и материјал науке. Не контемплацијом о посебним стварима, а још мање о њиховим апстрактним општим појмовима, ум прави свој прогрес, већ погодним избором и вештим руковођењем знакова; на пример **сила** и **број**, узети конкретно са свим својим додацима, подручјима, знацима, јесу то што свако зна, али разматрани као апстрактни појмови, јесу нешто што нико не зна шта су. Апстрактна природа ничега не може бити основ науке, то је јасно, али исто тако чисто разумевање њихових идеја у конкретности нису метод за развој науке. Знаци или речи обухватају односе и пропорције ствари, али ови односи нису апстрактне опште идеје, већ су засновани на посебним стварима и без стварања од себе посебних идеја у уму изван посебних идеја или знакова. Имена речи и слова су универзални, исто толико колико и знаци. Имена се односе на ствари, слова на имена. Непосредни објекти науке су знаци, а ови у употреби се односе на ствари. Са познатијим стварима крећемо се ка оним које су нам мање познате. Илуструјемо духвне ствари телесним. Звуком речи замењујемо мисли, а звуке речи писаним словима. Символима и хијероглифима, опет, замењујемо ствари које су сувише нејасне да се запишу. Позајмљујемо термине чулних ствари за све те које су елузивне, брзе, пролазне, духовне. Знаци или речи могу да означавају и односе међу стварима као и да изазивају у нама одговарајуће емоције, диспозиције, управљајући нашу делатност према свему што нам служи за достизање задовољства среће која и јесте главни наш циљ, среће или задовољства у разумевању, јер стварни циљ говора, разума, науке, вере, није само у стицању идеја, већ је оперативне природе у разумевању највишега добра. Непосредни објекти вере нису

30) Ibid., 296

31) Ibid., 297

ствари, идеје, већ знаци, речи, које утичу директно на наш ум. А када се ти знаци или речи узму да означавају опште идеје, у чисто теоретском смислу, онда се стварају нерешиве тешкоће, као и у геометрији када су у питању бескрајне дељивости.³²⁾

Другим речима, видимо код Берклија ванредан став — да употреба речи зависи од веровања које им дајемо. То није механичка употреба, јер у том случају ако хоћемо да нагласимо да овака реч одговара тачно, механички, одговарајућој идеји долазимо у положај да осетимо да „језик не одговара чињеницама“, да је нетачан, произвољан или непрецизан. Он мора да има подршку одговарајућег размишљања, борбе за израз, а што укључује и момент веровања. Јер тек онда добија прецизност, тачност, имајући подршку духа који је увек управљен према одговарајућим циљевима и у том смеру онда и носи значење речи у одговарајућој употреби.

С друге стране кроз овај Берклијев модел истиче се, како је то већ добро запажено, његова концепција и универзалног језика који нам опет говори о присутности Божијој у свету. Од чијег разумевања зависи и наш договор о употреби наших свакодневних речи. Није онда изненађујуће, могли бисмо да на то укажемо, што је Црква била увек одлучујући фактор у развоју језика, свуда, у свим друштвима у којима она дела.

Овде сада прелазимо на Берклијево учење о нематеријалности света, ако тако можемо да се изразимо, а верујемо да можемо.

32) Ibid., 297—308